

Відповідно із середньою загальною та незакінченою вищою освітою – 15,9 % і 4,4 % та 0,4 % мали вчений ступінь кандидата (10 осіб) та доктора (4 особи) наук.

Аналізуючи дані показники, слід зазначити, що найбільший відсоток тих, хто мігрує за межі регіону, зосереджений серед осіб найбільш продуктивного віку із закінченою професійною та вищою освітою.

Отже, міграційні процеси населення пограниччя знаходять свій прояв в еміграції, падінні інтенсивності міграційних процесів, повільної переорієнтації міграційних потоків з міських поселень у сільську місцевість, існуючій трудовій обумовленості міграції населення у формуванні міждержавних потоків трудових мігрантів.

Література:

1. Демографічна криза в Україні. Проблеми дослідження, витoki, складові, напрями протидії / НАН України. Інститут економіки; за ред. В. Стешенко. – Київ, 2001. – С. 415-454.
2. Левицький М. Українські трудові мігранти / Наше слово № 19, 11 травня 2002 року.
3. Позняк О.В. Міграційна ситуація в Україні в період переходу до ринкових відносин // Інформація і ринок. - 1996. – № 3. – С. 15-19.
4. Прибиткова І. Сучасні міграційні процеси: теоретико-методологічні аспекти досліджень // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. 1999, № 1, С. 161 – 172.
5. Ромащук М.Д. Міграція населення України в 1991 - 1998 рр.: основні закономірності і тенденції розвитку // Демографічні дослідження. Вип. 21. - К., 1999. - С. 71 - 87.
6. „Звезда”, м. Мінськ, 5.05.2001г.

Summary:

Quantitative and territorial analysis of migration processes shows that migration of population of Ukrainian and Polish frontier is realized in emigration, fall of intensity of migration processes, slow change of migration directions from urban settlements to countryside, labor determination of migration of population, forming international directions of labor migration.

УДК: 911.3: 63

Петро СУХИЙ

РОЛЬ І МІСЦЕ УКРАЇНИ У СВІТОВОМУ ВИРОБНИЦТВІ ОСНОВНИХ ЗЕРНОВИХ КУЛЬТУР

Зернове господарство – галузь рослинництва, яка займається вирощуванням різних видів зернових культур, забезпечує продовольчу безпеку населення і виступає основою спеціалізації сільськогосподарських районів світу.

Дослідження зернопродуктового комплексу світу досить актуальне з декількох причин. По-перше, в останні роки проявилися тенденції до зміни “лідерів” як виробників, так і експортерів зернових культур. По-друге, всупереч основній закономірності в розміщенні хлібних культур, яка проявляється в їх тяжінні до природних ландшафтів, з яких продукція може бути отримана без значних затрат, зернова агрокультура в країнах Західної Європи рідше рухається шляхом подальшої інтенсифікації. По-третє, оскільки досягнення самозабезпечення продовольством у більшості країн – одне із найважливіших завдань, а загалом у світі склалися досить відмінні за продуктивністю ареали товарного зерновиробництва, то пріоритет належить науковим і практичним дослідженням і пропозиціям економіко-географічного характеру.

В сучасній економіко-географічній та економічній літературі досить часто зустрічаються дослідження питань розвитку зернового господарства світу та особливості впливу різноманітних чинників на його сучасний стан. Останні публікації пов'язані з

дослідженням зернопродуктового комплексу України, здійсненого Кучером М.І. [6], Кириленком І.Г. [5], Миловановим Є.В. [7], Фоменком С.В. [14] та іншим авторами. Заслужують на увагу праці Балабанова В.С. [1], Стригінна А.В. [12], Мовсесяна А.Г. [8]. Значний обсяг статистичного матеріалу, що дає змогу проводити якісні дослідження подано в матеріалах статистичних щорічників і довідкових видань [2, 3, 10, 11, 16].

Основною хлібною культурою людства є *пшениця* – найбільш відома і давня (приходить із Передньої Азії) хлібна культура помірного поясу. За площею посівів (близько 230 млн. га) і валовим збором (595 млн. га) пшениця займає перше місце серед зернових культур світу. У другій половині ХХ ст. суттєво змінилась географія виробництва пшениці. В ході “зеленої революції” завдяки створенню високоврожайних сортів карликової пшениці її світовий центр знову перемістився до Азії. Відзначено зменшення частки країн Північної Америки і стабілізації частки Західної Європи. Сьогодні на країни Азії припадає 2/3 світових зборів пшениці, Західну Європу – 1/5, Північну Америку – 1/6.

До 90-х років минулого століття за валовим збором пшениці перше місце впривнесно утримував СРСР, друге та третє місця посідали США та Китай. На початку нового тисячоліття у лідери вийшов Китай, де за останні десять років урожай пшениці зріс у 5 разів порівняно із 50-ми роками досягнувши 115 млн. т (пересічно за 1996/2000 рр.). У США в останні два десятиліття виробництво стабілізувалося на рівні 60 млн. т. Наслідки “зеленої революції” особливо виразно проявилися в Індії, де виробництво пшениці зросло майже в 10 разів і тепер країна посідає третє місце у світовому рейтингу.

Головні райони вирощування пшениці сформувались ще в ХІХ ст. переважно у степовій зоні усіх поясів: вони вирізнялися високою товарністю виробництва й орієнтацією на зовнішній ринок збуту. В ХХ ст. майже всі вони зберегли існуючу спеціалізацію; для розвитку якої характерним є функціонування великих механізованих господарств. Природна родючість ґрунтів дозволяє при менших дозах внесених добрив (як органічних так і мінеральних) отримувати значні врожаї. Пересічна світова врожайність пшениці (26 ц/га) не є дуже високою в порівнянні з іншими зерновими насамперед такими як рис і кукурудза. Традиційно основні виробники пшениці – США, Китай, Індія, Австралія, Канада, Росія мали господарство екстенсивного типу. Інтенсивне виробництво пшениці успішно почало розвиватися у середині минулого століття у Західній Європі де сьогодні отримують пересічно 53 ц/га, при цьому особливо виділяються Нідерланди (74,7 ц/га), Бельгія (68,2 ц/га), Франція (65,1 ц/га), Великобританія (64,3 ц/га). Збільшення врожайності дало змогу Франції і Великобританії суттєво збільшити валові збори. У Північній Америці врожайність значно нижча (у США – 27 ц/га, Канаді – 22 ц/га). В Україні врожайність пшениці порівняно із 1990 роком зменшилась із 40,2 ц/га до 31,0 ц/га у 2001 році. Посіви скоротилися за цей же період на 675 тис. га, а валовий збір із 30,4 млн. т до 21,3 млн. т. Розміщення посівів пшениці в більшості країн приурочене до зон “ризикованого землеробства” і страждає від посух та вимирання що призводить до значних коливань валових зборів. Через несприятливі природнокліматичні умови 2002-2003 років тільки в Україні загинуло майже 45% посівів озимої пшениці – 2,5 млн. га.

Майже 20% світового збору пшениці надходить на міжнародний ринок. Головними експортерами є країни Північної (США, Канада) та Південної Америки (Аргентина), Австралія та окремі країни Європи (Франція). Основні імпортери – КНР, Японія, Бразилія, Республіка Корея, Алжир, Росія а також країни що розвиваються. Для останніх особливе значення має продовольча допомога у вигляді поставок пшениці із США та інших країн експортерів.

Важливою продовольчою культурою тропічних поясів є *рис* який вирощують переважно на зрошувальних землях в районах тропічної і субтропічної зони. За півстоліття більш ніж утричі зросло виробництво рису при відповідному збільшенню посівних площ та врожайності. Екстенсивний розвиток рисової галузі мав місце у 60-х рр. минулого століття і супроводжувався збільшенням посівних площ на зрошуваних землях, а найвище зростання

врожайності культури припадає на 90-ті рр. – період другої “зеленої революції”.

Площі посівів рису у минулому столітті зросли майже втричі і протягом останніх півтора десяти років стабілізувалися на рівні 145-148 млн. га. Рис має вищу (35-38 ц/га) потенційну врожайність ніж пшениця, що забезпечує його щорічний валовий збір на рівні 525-535 млн. т. Частка рису у світовому балансі зерна становить майже 20%.

Сьогодні на країни Азії є 89% світових зборів рису решта 11% на країни Південної та Північної Америки, Африки, обмежені ареали рисівництва розміщені також в Європі та Австралії. Головними виробниками рису традиційно залишаються Китай (близько 134 млн. т 1/3 світових зборів), та Індія (82 млн. т), а також Індонезія (32,6 млн. т), Бангладеш (25,7 млн. т), В'єтнам (26 млн. т), Таїланд, М'янма. Значні врожаї отримують в Японії, Бразилії та США.

З давніх часів рис був основним продуктом харчування азіатського населення, пізніше його освоїли африканці та жителі Європи й Америки. Експортність культури низька лише 6% світового збору. Основні імпортери – країни Азії (Індонезія, Філіппіни, Саудівська Аравія, об'єднані Арабські Емірати), Латинської Америки (Бразилія, Куба) і Африки (ПАР). Рисовиробництво головних експортерів – Таїланду та США – відрізняється високою експортністю.

Протягом останніх п'яти років перше місце за експортом рису займає Таїланд (5,5-5,7 млн. т), друге – США (2,9-2,2 млн.), третє – В'єтнам (2,0-2,1 млн. т.).

Третьою “хлібною” культурою є кукурудза, яка походить із Мексики. У минулі часи ця американська рослина була основою продовольства індіців Північної Америки, але пізніше поширилась і на інші материки в якості не тільки продовольчої, але й кормової та технічної культури. За останні 50 років посіви культури збільшились майже вдвічі, а збір – у 4 рази завдяки підвищенню врожайності.

У 90-х рр. минулого століття кукурудза висівалось на площі близько 140 млн. га. Пересічна врожайності 42 ц/га, а валовий збір становив 510-590 млн. т. Ще в 30-х рр. минулого століття були виведені високоврожайні гібридні сорти кукурудзи, які забезпечили стрибкоподібний ріст збору в США після Другої світової війни, а в 70-х рр. у Західній Європі.

Тепер основне виробництво кукурудзи залишається зосередженим у Північній Америці, але ступінь концентрації його знижується (із 3/5 у 1949-51 рр. до 2/5 світових врожаїв в середині 90-х років). Другим важливим районом культивування кукурудзи є Азія, питома вага якої зросла із 1/10 до 1/4 світових зборів.

Поєднання сприятливих природних та економічних умов призвело до перетворення США в головного виробника (250-260 млн. т) й експортера кукурудзи (їх частка складає близько – 45% світового збору та 75% світового експорту цієї культури).

До числа крупних виробників та експортерів належать Китай, Бразилія, Мексика, Франція. За останні п'ятдесят років валові збори в США зросли втричі рази, в Бразилії в 5, а в Китаї в 10 разів.

Загалом експортність виробництва кукурудзи залишається невисокою (12-25% світових зборів). Головні імпортери – група азіатських країн (Японія, Корея, Малайзія), а також держави Західної Європи (Іспанія, Великобританія, Бельгія). До недавнього часу крупним імпортером була й Росія.

В Україні кукурудзу в основному вирощують в областях південного лісостепу та степу. висівають переважно гібридні та районовані сорти кукурудзи. майже половина із загальної посівної площі припадає на кукурудзу, що використовується як зелений корм та силос. Площі з яких фактично зібрано кукурудзу на зерно у 2001 році становили 1122,8 тис. га. Максимальні площі під культуру було відведено у 1985 році і займали вони близько 2600 тис. га. Пересічна врожайність кукурудзи в останні роки становить – 30 ц/га, а валові збори коливаються в межах від 1,8 до 5,3 млн. тонн.

Значні площі в посушливих (арідних) областях різних континентів займають просо та

сорго. Сорго – рослина північно африканська, раніше була розповсюджена в Африці та в Південно-Східній частині Азії, а в ХХ ст. перемістилася до Нового Світу, в середині 50-х років ХХ століття ввійшла до числа важливих зернових культур, особливо в США. Використовується сорго як продовольча, технічна та кормова культура. Але в наш час найбільше значення вона має як кормова просанна культура.

В Україні посівні площі, відведені під культуру у 2001 році, становили 20,8 тис. га, а пересічна врожайність склала близько 10 ц/га.

Просо – давня азіатська культурна рослина. Просо звичайне культивують із III тис. до н. е., його батьківщина – Китай та Монголія. Використовується в якості круп'яної культури і як корм у птахівництві. Найбільші його посіви сконцентровані в дрібнотоварних господарствах країн Азії та Африки. Просо вирощують також у Китаї, Індії, країнах СНД, Латинської Америки й Африки головним чином в областях субтропічного і тропічного клімату. За останні десятиріччя посівні площі під просом скоротилися, врожайність залишається низькою, а світові збори стабілізувались при незначній загальній тенденції до росту після 50-х років минулого століття. У середині 90-х років посіви сорго і проса займали 83 млн. га, з яких збирали 95 млн. т зерна щорічно, при пересічній урожайності лише 11,2 ц/га.

Територіальна концентрація посівних площ під просом в Україні приурочена до зони степу. Пересічна врожайність культури в країні дещо вища від світової і в останні роки становила 12,8 ц/га, посіви займають близько 250 тис. га, а валові збори коливаються в межах 300-350 тис. тонн.

Продовольчою зерновою культурою регіонального значення є жито. Вона є морозотривкою та менш вимогливою до якісного складу ґрунтів, посухостійкою рослиною помірного поясу. Походить жито із Передньої Азії. Сьогодні ця культура також вирощується в Центральній і Східній Європі, де використовується для хлібопечення, а також як технічна і кормова культура. За останні 50 років посіви жита скоротилися майже в 4 рази (до 11 млн. га), а збір зменшився на 2/5 (до 23 млн. т) не дивлячись на підвищення пересічної світової урожайності до 21 ц/га у 90-х роках. Головним виробником жита серед країн світу є Росія, яка вирощує 1/4 світових врожаїв. Значні врожаї отримують в Канаді, Польщі та Білорусі. Для посівів культури характерна висока концентрація, а найбільші врожаї збирають фермери в Канаді та США (30-35 ц/га) і селянські господарства деяких країн Азії.

Основними регіонами вирощування жита в Україні є області Полісся та північного лісостепу, де культивуються два основні види жита: озиме та яре. Перше використовується як продовольча, так і кормова культура. Під яре жито відведено зовсім незначні площі 1-1,5 тис. га, посіви ж озимого жита займають близько 700 тис. га, врожайність коливається в межах 15-24 ц/га, а валові збори складають пересічно 1,5 млн. т. Частка жита у загальному виробництві зернових і зернобобових культур в Україні – 4,6%.

Друге місце серед кормових зернових культур світу після кукурудзи посідає ячмінь. Він використовується в якості основного складника при виробництві концентрованих кормів, а також у пивоварінні та для виробництва продуктів харчування (круп). Сучасні сорти ячменю селекціоновано від давніх рослин, окультурених у трьох центрах (Середземномор'ї, Передній та Східній Азії) в різних природнокліматичних умовах. Рослина є вибагливою до ґрунтів, але може вегетувати при різній забезпеченості теплом і вологою, що пояснює її широку географію розміщення. За останні півстоліття посіви ячменю загалом зросли на 40%, а валові збори – у 3 рази завдяки збільшенню врожайності вдвічі.

На початку ХХІ століття ячменем в країнах світу було засіяно понад 74 млн. га, що при пересічній врожайності 20-23 ц/га дало змогу довести середньорічні збори до 150 млн. т. За останні 30 років розподіл виробництва за регіонами світу дуже змінився: знизилась частка раніше домінуючих країн Східної Європи і зросла Західної Європи, яка посіла перше місце (36% світового виробництва).

Ячмінь, зерно якого використовується на кормові, продовольчі та технічні цілі, менше

вибаглива до ґрунтово-кліматичних умов культура, ніж кукурудза, і тому має досить широкий ареал вирощування – від північних районів Великобританії, скандинавських країн і Канади до Індії та Китаю.

За площами посівів ячменю перше місце посідає Росія. Із 75 млн. га загальної посівної площі ячменю 16 млн. га висівають у Росії, 6 млн. – в Канаді, Україна посідає третє місце – 5 млн. га. Ячмінь належить до культур з високою потенційною урожайністю. У європейських країнах – Бельгії, Франції, Великобританії, Ірландії його урожайність досягає 54-60 ц/га.

Географія вирощування ячменю в Україні досить широка, практично по всій території окрім гірської частини Карпат і Криму вирощують ярий та озимий ячмінь. В структурі виробництва зернових та зернобобових культур у 2001 році частка ячменю становила 25,6% до загалу. Озимого ячменю висівається у 5-6 разів менше ніж озимого. Загальна посівна площа відведена під посіви ячменю у кінці 90-х років становила понад 3,8 млн. га, валові збори коливаються від року до року в межах 5,8-10,2 млн. тонн. Урожайність озимого ячменю, який в основному використовується для виробництва солоду у пивоварінні, на 5-7 центнерів вища, ніж ярого і пересічно становить 26 ц/га.

Овес – третя за значенням продовольча і кормова культура світу, роль якої в зв'язку із механізацією та скороченням поголів'я коней різко знизилась. З початку 50-х років ХХ ст. зменшилися майже вдвічі як посіви (до 16 млн. га, так і виробництво (до 30 млн. т). Урожайність при цьому дещо зросла (до 19 ц/га), але відрізняється великою амплітудою. Овес – рослина помірної зони, вимоглива до тепла і вологи, але вегетує на різних типах ґрунтів включаючи і кислі ґрунти лісової зони. Географія виробництва вівса помітно змінюється: різко знизилась частка Північної Америки при підвищенні питомої ваги країн Східної Європи, які сьогодні виробляють майже половину світових зборів, тоді як Північна Америка, як і Західна Європа вирощують по 1/5. Лідерами у виробництві залишаються Росія (9 млн. т), Канада (2,8 млн. т), США (2,4 млн. т). Значні посівні площі вівса розташовані у Польщі та Німеччині.

В структурі виробництва зернових культур в Україні на овес припадає 2,8%. Загальне виробництво на початку ХХІ століття становило близько 1 млн. т, при пересічній врожайності 19 ц/га. Посіви займали більш як 500 тис. га.

Однією із цінних продовольчих культур є гречка, яка дає зерно, багате на білки та крохмаль, жир, органічні кислоти і мінеральні солі. Досить часто гречку називають "північним рисом". Гречка – тепло- і вологолюбна рослина, нестійка до приморозків. Разом з тим добре росте на кислих ґрунтах, дає добрі врожаї на піщаних, торфоболотних і навіть мало окультурених підзолистих ґрунтах. Культивується в основному в зоні північного лісостепу та південній частині лісової зони. Майже 90% усіх посівів гречки розташовано в Європі. Найбільшими виробниками зерна даної культури є Росія, Білорусь, Польща, Німеччина та Франція. Пересічна врожайність досить сильно коливається і залежить насамперед від агротехніки виробництва. Найнижча врожайність у Росії та Білорусі – 5-6 ц/га, тоді як у Німеччині вона становить 15-25 ц/га.

В Україні посіви гречки порівняння незначні. У 2000-х році вони займали близько 600 тис. га. Валовий збір становив 481 тис. тонн при пересічній врожайності близько 9,1 ц/га.

Проведені дослідження дають змогу зробити такі висновки. Основною хлібною культурою людства протягом багатьох років залишається пшениця, яка за площею посівів (близько 230 млн. га) і валовим збором (595 млн. тонн) впевнено випереджає рис і кукурудзу. За останні роки посівні площі під зерновими культурами відносно стабілізувалися, але тенденція до їх скорочення спостерігалася всередині 90-х років минулого століття. Валові збори зернових зросли за останні 10 років за рахунок впровадження інтенсивних технологій в агрокультурі виробництва. Провідними регіонами з виробництва пшениці та ячменю залишаються Північна Америка, Азія та країни Західної Європи, а основне виробництво кукурудзи зосереджується у двох центрах Північній Америці (2/5 світових) зборів та Азії (1/4 світового виробництва). Тепер на країни Азії припадає близько 90 % виробництва рису, а

головними виробниками культури традиційно залишаються Китай, Індія, Індонезія, Бангладеш та В'єтнам.

Перспективи подальших досліджень зазначеної теми полягають у встановленні та висвітленні регіональних проблем розвитку зернового господарства країн світу та України, зокрема.

Література:

1. Балабанов В.С., Борисенко Е.М. Продовольственная безопасность: (Международные и внутренние аспекты). Рос. акад. предпринимательства. – М.: ЗАО «Издательство «Экономика», 2002. – 544 с.
2. Географічні таблиці : довідкові матеріали / За ред. Л.П.Царика. – Тернопіль: Джура, 1988. – 230 с.
3. Дубович І. Країнознавчий словник-довідник. – Львів: Видавничий дім «Панорама», 2003. – 580 с.
4. Енциклопедичний довідник «Зерновий та хлібопродуктів товарообіг в Україні / В.А.Александрова та ін. – К.: АртЕК, 2000. – 544 с.
5. Кириленко І.Г. Зернове господарство та ринок зерна в Україні // Економіка АПК № 9, 2001. – С.3-6.
6. Кучер М.І. Пшениця: виробництво, експорт, імпорт // Економіка АПК, № 9. – 2002. – С.27-30.
7. Мидованов Є.В. Україна в контексті світового ринку зерна // Економіка АПК, № 12, 2000. – С.12-14.
8. Мовсесян А.Г., Огневцев С.Б. Мировая экономика – М.: Финансы и статистика 2001. – 656 с.
9. Муржи Г.Г. Стан та тенденції світового ринку рису // Економіка АПК, № 1, 2001. – С.110-112.
10. Статистичний щорічник «Сільське господарство України» за 2001 рік / Держкомстат України. – К., 2002. – 253 с.
11. Статистичний щорічник України за 2001 рік. За ред. Осадченка О.Г. Держкомстат країни. Київ: «Техніка», 2002. – 645 с.
12. Стрыгин А.В. Мировая экономика – М.: «Экзамен», 2001. – 512 с.
13. Філіпенко А.С., Будкін В.С., Гальчинський А.С. Україна і світове господарство: взаємодія на межі тисячоліть / Нав. посібник для студентів ВУЗів. – К.: «Либідь», 2002. – 470 с.
14. Фоменко С.В. Формування зернопродуктового підкомплексу АПК // Економіка АПК, № 12, 2002. – С.60-62.
15. Чмир С.М. Пшениця у зерновому балансі України // Економіка АПК, № 7, 2002. – С.36-38.
16. FAO "Food and Agriculture Outlook". 2000. Rome, Italy.

Summary:

P.O. SUKHYY. ROLE AND PLACE OF UKRAINE IN THE WORLD MAJOR CEREALS PRODUCTION

Major aspects of world, and Ukrainian, in particular, cereals economy development, are dealt with. Basic cereal and leguminous plants production dynamics is shown. Peculiarities of population provision with cereals in some countries of the world are disclosed.